

bilimname XXXVI, 2018/2, 109-134
Geliş Tarihi: 14.08.2018, Kabul Tarihi: 19.09.2018, Yayın Tarihi: 31.10.2018
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.453563>

IRAK'TA Şİİ-İMAMİLİĞİN YAYILMASINDA SAFEVÎ-İRAN ETKİSİ*

© Muharrem AKOĞLU^a

Öz

İslamiyet'in ilk döneminde dinî grup veya mezhebî yapılar yoktu. Hz. Peygamber sonrası dönemde insanî zeminde ve beşerî gerekçelerle mezhepler vücut buldu. Bu bağlamda Şia da Hz. Peygamber sonrası geç dönemlerde tarih sahnesine çıkan mezhebî yapılar arasında yer aldı.

Şiî düşüncenin gelişim seyrinde kırılma noktası oluşturan hadiselerin Irak coğrafyasında meydana geldiği bilinmektedir. Nitekim Hz. Ali'nin Irak coğrafyasında Kûfe'yi askerî karargâh edinmesi, aynı bölgede şehadete yürümesi ve bölge insanı ile gönül bağı oluşması, Hucr b. Adiy hareketi, Kerbela, Tevvabîn ve Muhtar es-Sakafî gibi hadiselerin Kûfe merkezli Irak coğrafyasında cereyan etmesi Şiî düşüncenin teşekkülüne giden süreçte dikkat çekicidir. Bu durum Şia'nın doğuşu açısından Irak coğrafyasının önemini ortaya koyduğu gibi, şiî düşüncenin gelişim ve teşekkülünün de yine bu coğrafyada gerçekleşmiş olması itibariyle aynı coğrafyayı, Şiîliğin anavatanı olarak belirginleştirdi.

Safevîler öncesi dönemde İran coğrafyasının Sünnî düşünce ağırlıklı bir bölge olduğu bilinmektedir. Ancak Şiîlik, Şah İsmail öncülüğünde kurulan Safevîler Devletinde mezhep olmanın ötesinde siyasallaştırılmak suretiyle resmî ideolojiye dönüştürüldü. Bu bağlamda Şiîlik, Safevîler eliyle İran yayılmacılığının siyasî ideolojik bir enstrümanı oldu. Irak coğrafyası da kültürel arka planı ve coğrafi konumu itibariyle yayılmacılığın hedefleri arasında görüldü. Özellikle önemli Şiî imamların buldukları Atebat denilen türbe şehirlere İran'dan ziyaret ve göçler başladı. Devlet desteğini de alan bu durum Şiî ilim adamlarının ve tüccarların da Irak'a yönelmesini sağladı. Göçlerle başlayan bu süreç, Irak coğrafyasında Şiî nüfusun etkinlik kazanmasına gerekçe oluşturduğu gibi, Irak'ın kitlesel olarak Şiileşmesinin de önünü açtı.

Anahtar kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Şia, Irak, İran, Safevîler.

* Bu çalışma, 2015/1, 2219 TÜBİTAK proje desteği ile hazırlanmıştır.

^a Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, akoglu@erciyes.edu.tr

THE SAFAVID-IRANIAN IMPACT IN SPREAD OF SHIITE IMAMISM IN IRAQ

After the Prophet period the sects are social, political, cultural, economic or humanitarian structures made up of various reasons. Shiism is not out of this general. As a matter of fact, while beginning to feel the first evolution of Shiite thought in the beginning of the hijra second century, the emergence of the Shia-Imamate thought corresponds to the beginning of the fourth century, the end of the third century.

It is known that the events that formed the breaking point in the course of development of the Shiite thinking took place in the geography of Iraq. Indeed, Hz. Ali's military headquarter is in Kufa in Iraq's geography, his walking in the same area as a martyr and the formation of a heartfelt bond with the people of the region, Hucr b. Adiy movement, such as Karbala, Tevvabin and Muhtar es-Sakafi, takes place in the Kufe-based Iraqi geography, which is remarkable in the process leading to the formation of the Shiite thinking. This situation emphasized the importance of Iraqi geography in terms of the birth of Shia and the development and formation of Shiite thought in the same geography as the origin of Shiite.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Hz. Muhammed (s) tarafından insanlığa tebliğ edilen İslamiyet, geldiği dönem itibariyle herhangi bir ekol veya mezhebî yapı ihtiva etmemekteydi. Ancak O'nun, ahirete irtihali ardından gelişen toplumsal hadiselerle bağlı olarak sosyal, siyasal ve kültürel zeminde meydana gelen toplumsal değişim ve dönüşümün sonucunda aynı veya benzer konulara yönelik yaklaşım farklılıkları ortaya çıktı. Bu farklılıkların kurumsallaşması itikadî/siyasî veya fikhî/amelî mezhebî yapıların ortaya çıkışının gerekçesini oluşturdu. Bu bağlamda İslam toplumunda farklı düşünce ekolleri olarak isimlendirilebilecek beş ana mezhebî yapı dikkat çekti. Şia da bunlar arasında yer aldı.

Bir mezhep veya ekol, tarihin hangi döneminde ve hangi şartlarda ortaya çıkarsa çıksın, kendini ilk kaynak ve erken dönemle irtibatlandırma gayreti sergiler. Muhtemelen bunda, muhalifleri katında kendilerini tartışmasız üstün gösterme amacının yanı sıra, dini gerçek anlamda kendilerinin temsil ettiği düşüncesini yerleştirme gayreti de etkilidir. Nitekim Şia'ya baktığımızda bu yaklaşımın kendini açıkça hissettirdiğini görürüz. Bu bağlamda Şia'nın, kendi mevcudiyetinin ilk dönemde var olduğu düşüncesini ileri sürmesi tesadüf değildir. Oysa bir mezhep veya ekolün

teşekkülünün, onun itikadî veya fikhî yapısının ortaya çıkmasıyla mümkün olduğu tartışma götürmez bir gerçeklik olarak kabul edilir. Bu durum dikkate alındığında, Şia'nın da diğer ekoller gibi daha sonraki dönemlerde vücut bulan bir ekol olduğu anlaşılır. Nitekim Şia'nın ortaya çıkışı veya teşekkülüne işaret edecek teolojik yaklaşımların belirginleşmesi açısından en uygun vasatın, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in (61/680) Kerbelâ'da hunharca şehit edilmesinden sonra gelişen süreç olduğu bilinir. Bu süreçte; Tevabîn (65/684) ve Muhtar es-Sakaffî (67/687) gibi toplumsal birtakım hareketler dikkat çekmektedir. Bu hareketlerin Kerbelâ ve çevresinde meydana gelmiş olması, Şîî teolojinin ilk nüvelerinin ortaya çıkış mekânına işaret ettiği gibi, süreç içerisinde teolojinin aynı bölgede kurgulanması ve gelişim göstermesi de yine Şîî-İmamî düşüncenin anavatanı olarak Irak coğrafyasını belirginleştirmektedir.

Şîî düşüncenin teşekkülü, imâmet/siyaset algısı etrafında şekillendi. Bu bağlamda birbirinden farklı Şîî yaklaşımlar ortaya çıktı. Nitekim Zeydiyye ve İsmâiliyye'yi de bu çerçevede görmek mümkün olsa da bizim ilgi alanımızı, üzerinde durmayı planladığımız coğrafya itibariyle İmâmiyye Şia'sı oluşturmaktadır. Bu ekolün imâmet anlayışı, Hz. Peygamber'den sonra nass ve tayinle imam veya halife olması gereken kişi olarak mutlak surette Hz. Ali'yi görmesi ve onun dışında tarihsel realitede yer alan halifeleri meşru yönetici olarak görmemesidir. Bu Şîî-imâmî yaklaşım, gaybet dönemi (260/873) olarak tarih kitaplarında yer alan sürece kadar on iki imam kabul etmesi itibariyle İsnâaşeriyye şeklinde de isimlendirilmektedir. Bu durum aynı zamanda Şîî-İmâmiyye'nin kurumsal ve kuramsal yapısının gaybet sonrası, bir başka deyişle hicri üçüncü asrın sonu, dördüncü asrın başlarından itibaren vücut bulduğu anlamına gelmektedir.

Şîî-İmamî düşüncenin Irak coğrafyasında vücut bulduğu söylemi ile Irak'ın Safevîler tarafından Şîîleştirildiği ifadesi paradoksal bir yaklaşım gibi durmakla birlikte aslında Şîîliğin anavatanı Irak olup, başlangıçta Şîîlik o bölgede toplumsal bir etki uyandırabilecek boyuta sahip değildi. Daha çok Kerbelâ, Kûfe, Necef ve Bağdat gibi belirli yerlerde sınırlı bir etki gücüne sahipti. XV. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde de bu bölgelerde Şia, etki gücü büyük kayda değer bir nüfus oranına sahip değildi. Ancak Şah İsmâîl öncülüğünde oluşturulan Safevîler Devleti'nin, Şîîliği siyasallaştırmak suretiyle devlet politikası haline dönüştürmesi ve onu, yayılmacı politikanın bir enstrümanı olarak kullanmaya başlaması, süreç içerisinde Şîîliğin Irak coğrafyasında kitlesel bir güce dönüşmesine zemin hazırladı. Elinizdeki çalışma Şîîliğin, Irak'ta yayılma sürecini Safevî politikalarını merkeze almak suretiyle ortaya koyma azmindedir.

A. Irak Coğrafyasında Şiîliğin Alt Yapısı

Şiîliğin teolojik olarak ortaya çıkışında Kerbelâ olayı ardından gelişen hadiselerin büyük önemi vardır. Daha önce de ifade edildiği gibi bu durum, Şia'nın ortaya çıktığı mekân ve anavatanı olarak Irak coğrafyasını karşımıza çıkarmaktadır. Ancak Safevîler öncesinde Irak'ta Şiîliğin Kerbelâ, Nefes, Kûfe ve Bağdat'ın Kerh başta olmak üzere bazı mahallelerinde sınırlı da olsa bir toplumsal temsil gücünün var olduğu bilinmektedir. Aslında bu durum, Irak toplumsal yapısının Şiî düşünceye yabancı olmadığı anlamına geldiği gibi, Irak'ta Şiîliğin yayılabileceği bir vasatın var olduğunu da ifade etmektedir. Şüphesiz bu vasatın ortaya çıkmasında Kerbelâ olayı sonrası yaşanan gelişmeler yanında Abbâsîler döneminde ortaya çıkan Büveyhî tecrübesinin de önemli bir etkisi vardır.

Tarihte Büveyhîler, Kuzey İran coğrafyasından başlayarak hicrî dördüncü asrın başlarından itibaren siyasî ve askerî gücünü artıran bir sultanlık olarak ortaya çıktı. H. 334 yılında Büveyhî ailesinin üç oğlundan en küçüğü Ahmed'in Müizzüddeve sıfatıyla Bağdat'a girmesiyle farklı bir güce ulaştı. Nitekim Müizzüddeve, Bağdat'taki Sünnî halifeliği sembolik bir makama indirdi. Halife karşısında toplumsal ve siyasal gücünü arttırabilecek taban arayışıyla Sünnî toplum karşısında Şiî topluluğa yakın durdu. Bunun bir göstergesi olarak Kerbelâ Matemi ve Gadîr-i Hûm Bayramı gibi Şiî düşünce açısından son derece önemli görülen günlere resmiyet kazandırdı. Bu günler, devlet eliyle kutlanmaya başlandı.¹

Kerbelâ matemi süresince çarşı ve pazarların kapatılması, kadınların siyah kıyafetler giyerek ağıtlar yakmaları ve Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in türbesi başta olmak üzere Şiî imamların kabirlerini ziyaretler teşvik edildi. Süreç içerisinde de bu durum gelenekselleştirildi.² Buna karşılık Gadîr bayramında da sevinç ve neşe gösterileri ön plana çıkarıldı.³ Bu süreçte Şiîlik hem güçlenme hem de yayılma imkânı buldu. Nitekim Bağdat ve çevresinde Şiî toplulukların nüfus ve nüfûzu arttırdığı gibi ilmî ve teolojik çalışmalar hız

¹ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fî tarihi'l-müluk ve'l-ümem* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 14: 150-151; Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1987), 7: 279; Metin Bozkuş, *Büveyhîler ve Şiîlik* (Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2003), 91-93, 100-153.

² İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fî tarihi'l-müluk ve'l-ümem*, 14: 150; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 7: 279; İbrâhim el-Musevi Zencani, *Akaidü'l-İmamiyyeti'l-İsna Aşeriyye* (Beyrut, 1982), 157; Mahmud eş-Şafî - Abdülaziz Salih, *Avdetu's-Safeviyyin* (Kahire: Mektebetu'l-Mısriyye, 2007), 27.

³ İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fî tarihi'l-müluk ve'l-ümem*, 14: 151; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 7: 280.

kazandı. Şeyh Müfid (ö. 413/1022) ve Şerif el-Murtaza (ö. 436/1044) gibi önemli Şîî âlimler bu dönemde ortaya çıktı. Bu dönem, Şîî düşünce açısından oldukça önemli ilmî çalışmaların ortaya konulduğu bir süreç oldu. Hatta Büveyhîlerin Şia'ya olan bu ilgisinden dolayı onlar hakkında -bize göre tarihsel bir temeli olmasa da⁴ - "Şîî Büveyhîler" tabiri tercih edilir oldu.

Büveyhîler Döneminde bir dönem de olsa merkezî otoritenin desteğini alan Şia, Irak coğrafyasında toplum katında sınırlı bir şekilde görünür oldu. Ancak bu, belli merkezler dışında etkinlik sağladığı anlamına gelmemektedir. Zaten bu dönemde başlayan Şîî politikalarından Müizzüddeve sonrasında vazgeçilmiş olması da, bu politikaların konjonktürel olarak ortaya konulduğu düşüncesine sebebiyet vermektedir. Ancak sonraki Büveyhî sultanları dönemlerinde, devlet politikası olarak bütün mezhebî yapılara rahat hareket imkânı sağlandı. Bu süreçte Şîîlik de diğer mezhebî yapılar gibi kendini geliştirmenin gayreti içerisinde oldu. Daha sonraki süreçte İlhanlılar'dan Olcaytu zamanında da Şîî düşüncenin merkezî otorite tarafından nispeten de olsa desteklendiği bilinmektedir. Şüphesiz bütün bunlar, Safevîler öncesinde Irak coğrafyasının Şîî düşünceye aşına olduğu ve Şîîliğin yayılabilmesi için aslında belli bir alt yapıya sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Şîîliğin Irak'ta yayılması ve etkinlik kazanmasında tarihsel bir öneme sahip Safevîlerin genel yapısına bakmakta fayda vardır.

B. Safevî (İran) Devleti ve Şîîlik

Safevî Devleti, Farişî ve Sasânî kültür havzasında, zengin tarihsel kültürün ev sahibi İran coğrafyasında ortaya çıktı. Pek çok düşünce ve inanç ekollerini bünyesinde barındıran bu zengin coğrafya, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Kâdisiyye savaşı ile birlikte Müslüman hâkimiyeti altına girdi. Ancak toplumun genelinin İslamlaşması, iki asırlık bir zaman aldı. Toplumun genel olarak Şîîleşmesi ise, Safevî Devleti ile birlikte başladı.

Safevîler dönemi öncesinde İran coğrafyasında, özellikle Emevîler döneminde Irak'ta yaşamış İran kökenli mevalîden oluşan oldukça küçük sayılabilecek Şîî gruplar vardı. Şüphesiz İran'da Şîîlik bu tür kimselerin bireysel tercihleriyle bu bölgeye taşınmak suretiyle temsil edilmekteydi. Ancak İran'ın kitlesel olarak Şîîleşmesi, Safevî Devletinde Şîîliğin dinî politikaya dönüştürülmesiyle gerçekleşti.

Safevî Devleti, Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebilî (ö. 735/1334) tarafından

⁴ Muharrem Akoğlu, "Büveyhîler'in mezhebî eğilimleri/politikaları üzerine", *Bilimname* 2009/2 (2009): 123-138.

Erdebil yöresinde Sünnî-Şafîî düşünce temelinde⁵ kurulan bir tarikat yapılanmasının süreç içerisinde siyasallaşması sonucu ortaya çıkan bir devlet yapılanmasıdır. Şeyh Safiyyüddîn tarafından kurulan tarikat, zaman içerisinde toplumda tanınırlılık ve saygınlığını arttırdı. Hatta İlhanlılar döneminde sultanlardan hürmet gördü. Bu şekilde ünü Erdebil'i aşarak bölgeye yayıldı. Irak, Suriye, Anadolu ve İran coğrafyalarında sevenleri ortaya çıktı. Bu da etraf bölgelerden pek çok insanın Erdebil'e ziyarete gelmesine ve zamanla bölgenin bir ziyaretgâha dönüşmesine gerekçe oluşturdu.

Başlangıçta Sünnî düşünce temelinde dayanan tarikat, Hoca Ali (1429) zamanında Şîî düşünceye meyletmeye başladı. Aynı zamanda siyasallaşma eğilimleri de görüldü.⁶ Başlangıçtan itibaren taraftar kitlesini arttırmakta olan tarikatın Hoca Ali döneminde toplumsal etki gücünü daha da artırdığı gözlemlendi.⁷ Hatta dönemin yönetici ve sultanları da Erdebil'e kayıtsız kalmadı. Osmanlı sultanları yanında Türk hükümdarlarından Timur'un da tarikata ilgi gösterdiği bilinmektedir. Bu bağlamda Timur'un, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'e karşı yaptığı Anadolu seferinden dönerken Hoca Ali'yi Erdebil'de ziyaret etmesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte Timur, tarikata gösterdiği ilgi ve Hoca Ali'ye duyduğu hayranlığın bir ifadesi olarak köyleri ve arazisi ile birlikte Erdebil'i Safevîler'e bağışladı.⁸ Şüphesiz bu durum Safevî tarihinde yeni bir kırılmanın habercisi olarak tarikat yapılanması yanında yeni bir yönetim tecrübesi ve siyasal ufuk zenginliğinin gerekçesi oldu.

Şeyh Cüneyd (ö. 864/1460) zamanına gelindiğinde tarikat içindeki siyasî eğilim güçlenmeye başladı. Aynı zamanda Şîîlik de tarikat içerisinde görünür hâle geldi. Bu süreçte Şeyh Cüneyd, taraftarlarını etraf bölgelere

⁵ eş-Şafîî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 7; Alessandro Bausani, "Religion Under The Mongols", *The Cambridge History of Iran -The Saljuq and Mongol Periods-*, ed. J. A. Boyle (Cambridge: Cambridge University, 1968), 5: 547; B. Amoretti, "Religion in The Timur and Safavid Period", *The Cambridge History of Iran*, ed. Peter Jackson and Laurence Lockhart (Cambridge: Cambridge University, 2006), 6: 619.

⁶ Bausani, "Religion Under The Mongols", 5: 545-546; Edward Granville Browne, "A Literary History of Persia, Modern Times (1500-1924)", *The Cambridge History of Iran*, ed. R. N. Frye (Cambridge: Cambridge University, 1968), 4: 19; H. R. Roemer, "The Safavid Period", *The Cambridge History of Iran*, ed. Peter Jackson (Cambridge: Cambridge University, 2006), 6: 198; H. R. Roemer, "Timur in Iran", *The Cambridge History of Iran*, ed. Peter Jackson (Cambridge: Cambridge University, 2006), 6: 80.

⁷ Roemer, "The Safavid Period", 6: 197.

⁸ eş-Şafîî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 7; Muhammed Suheyl Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye* (Beyrut, 2009), 42-43; Roemer, "The Safavid Period", 6: 200; Adel Allouche, *The origins and development of the Ottoman-Safavid conflict: (906-962/1500-1555)* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1983), 36.

göndermek ve tarikatın propagandasını yaptırmak suretiyle gücüne güç katmaya gayret etti.⁹

Şeyh Cüneyd'den sonra tarikatın başına geçen oğlu Şeyh Haydar, babasının başlattığı yayılma politikasını genişletmeye çalıştı. Siyasî ve askerî faaliyetler, onun döneminde daha da yaygınlaştı. Hatta kendisi de tıpkı babası gibi bir savaş meydanında vefat etti (893-894/1488).¹⁰ Onun ardından tarikat yönetiminde kısa süreli bir fetret yaşansa da tarikatın başına İsmail geçti. O dönemde İsmail, Akkoyunlu devletinde baş gösteren saltanat kavgalarından kaynaklanan dönemin siyasî şartlarını kendi lehine çevirmeyi bildi. Bu şekilde tarikata bağlı çoğunluğu Türkmenlerden oluşan kabileleri yanına almak suretiyle 906-907/1501 yılında Tebriz merkezli bir devlet yapılanmasına gitti.¹¹ Böylece başlangıçta Sünnî düşünce temelinde ortaya çıkan tasavvufî bir hareket, süreç içerisinde geçirdiği birtakım evrilmelerle Şîî düşünce zemininde siyasal bir yapıya dönüştü.

Şah İsmail, Şîî düşünceyi benimseyen Erdebil tekkesi kültüründe ve Şîî hocaların nezaretinde yetişmişti.¹² Bu nedenle o, kurduğu yeni devletin resmî din anlayışını Şîîlik olarak belirledi. Devletin kurumsal yapısını bu anlayışa göre şekillendiren Şah İsmail, yönetimi altında bulunan kitlelerin de bu anlayışı benimsemesini ve toplumda Şîî düşüncenin yaygınlaşmasını arzu etti.¹³

Daha önce de ifade edildiği gibi, Şah İsmail'in Safevîler Devleti'ni kurmasına kadar İran'da kitlesel bir Şîî topluluk yoktu. Ancak Kum ve Kâşân gibi bazı yerleşim yerlerinde sınırlı ve dağınık bir Şîî nüfus vardı. Bununla birlikte İran'ın genel dinî görüntüsü de Ehl-i Sünnet perspektifindeydi. Nitekim ilim adamları ve yöneticiler büyük oranda Sünnî düşüncesine

⁹ eş-Şafîî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 8; Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 44-45; Allouche, *The origins and development of the Ottoman-Safavid Conflict*, 31.

¹⁰ eş-Şafîî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 9; Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 46; Abbas İkbâl, *Târîhu İran ba'de'l-İslâm: min bidâyeti'd-Devleti't-Tahirîyye.*, trc. Muhammed Alaaddin Mansur (Kahire: Dârü's-Sekâfe, 1989), 640.

¹¹ eş-Şafîî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 10, 12; Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 48-50, 53; Browne, "A Literary History of Persia", 4: 51-52; Roemer, "The Safavid Period", 6: 213-214.

¹² Roemer, "The Safavid Period", 6: 197, 209.

¹³ eş-Şafîî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 10; Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 54-55; Ali el-Verdî, *Tarihu Irak el-Hadîs* (Bağdad, 1969), 1: 56; Roemer, "The Safavid Period", 6: 190, 193-194, 197, 209; I. P. Petrushevsky, *Islam in Iran* (London: The Athlone Press, 1985), 323; Browne, "A Literary History of Persia", 4: 16, 53-54; Elise Perry, "The Rise of Shi'ism in Iran", *The Bruce Hall Academic Journal* 6 (2010): 27-28; İkbâl, *Târîhu İran ba'de'l-İslâm*, 641, 646-647; Allouche, *The origins and development of the Ottoman-Safavid conflict*, 1: 31.

mensup olduğu gibi, toplumun büyük kesimi de bu düşünceye sahipti.¹⁴

Şah İsmail, yeni devletini kurması ardından yoğun bir şekilde Şiîliği yaygınlaştırabilmenin gayretleri içerisine girdi. Bunun ilk adımını da Tebriz Cuma camiiinde okunan hutbenin 12 imam adına okunmasıyla attı. Halktan Şiîliğe geçmelerini istedi. Bu isteğini kabul ettirebilmek için baskı ve şiddete başvurmaktan da kaçınmadı.¹⁵

Şah İsmail, İran'ın Şiîleştirilmesi adına farklı uygulamalar da sergiledi. Bunlar arasında dikkat çekenlerden biri ezana; "Eşhedü enne Aliyyen Veliyyullah ve Hayya alâ Hayri'l-Amel" ibarelerinin eklenmesiydi. Ayrıca devletin bastırıldığı sikkeler üzerine "La ilahe İllallah, Muhammedu'r-Resulüllah, Ali Veliyyullah" ibarelerinin yazılması, sikkeler üzerine on dört Masum-u Pak olarak kabul ettikleri isimlerin nakşedilmesi de dikkat çeken uygulamalar arasındaydı.¹⁶

Aynı şekilde bu dönemde Şiîlik adına, çarşı, pazar ve caddelerde ashabın önde gelenlerinden ve ilk halifelerden olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Muaviye'ye sebbetme (kötü söz söyleme) geleneği başlatıldı.¹⁷ Savaşlara gidildiği zaman atılan "Allah Allah" naralarının yanına "Aliyyün Veliyyullah" ibareleri eklendi.¹⁸ Şiîliğin sembolleri haline gelen Aşûre, Kerbelâ matemi ve imamların mezarlarına yürüyüş gibi faaliyetler de yine Safevî Şiî politikaları adına dikkat çeken uygulamalar arasında yer aldı.¹⁹

Bu uygulamaların toplumda yerleşmesi ve gelenek haline dönüşmesi kalıcılığı açısından önem arz etmekteydi. Bunun için de uygulamaların sağlam bir zemine oturması ve teolojik bilgi alt yapısının oluşturulması gerekmektedir. Bu doğrultuda çaba sarf eden ulema sınıfına ve ilmî eserlere

¹⁴ eş-Şafiî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 12; Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 55; el-Verdî, *Tarihu Irak el-Hadîs*, 57; Browne, "A Literary History of Persia", 4: 22; Hala Fattah - Frank Caso, *A Brief history Iraq* (New York: Infobase Publishing, 2009), 114; Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam* (London: Oxford University, 1985), 108.

¹⁵ eş-Şafiî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 11; Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 54-55; Petrushevsky, *Islam in Iran*, 323; Roemer, "The Safavid Period", 6: 197; Ghulam Sarwar, *History of Shah İsmail Safawi* (Aligarh: Muslim University, 1939), 39; Browne, "A Literary History of Persia", 4: 22; Fattah - Caso, *A Brief history Iraq*, 114; Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, 109.

¹⁶ eş-Şafiî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 12; Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 55, 146; Sarwar, *History of Shah İsmail Safawi*, 39; Browne, "A Literary History of Persia", 4: 54.

¹⁷ eş-Şafiî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 11, 26; Browne, "A Literary History of Persia", 4: 22, 53-54; Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 55; el-Verdî, *Tarihu Irak el-Hadîs*, 58; Fattah - Caso, *A Brief history Iraq*, 114.

¹⁸ Browne, "A Literary History of Persia", 4: 54; J. Spencer Trimingham, *The Sufi Orders in Islam* (London: Oxford University, 1971), 100; el-Verdî, *Tarihu Irak el-Hadîs*, 59.

¹⁹ Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 146; el-Verdî, *Tarihu Irak el-Hadîs*, 59.

ihtiyaç duyulmaktaydı. Fakat toplumun büyük kısmı Sünnî düşünce geleneğine sahip olduğu için toplumda Şîî düşünceyi besleyip destekleyecek yeterli sayıda ilim adamı ve eser yoktu. Hatta bu bağlamda toplumun genel durumunu göstermesi açısından ilginç bir rivayetten söz edilir. Buna göre toplumda yapılan Şîî kaynak arayışı sonucunda ancak Cemaleddin Mutahhar Hillî'ye (726/1325) ait *Kavaidu'l-İslam* adlı eserin birinci cildinin bulunabildiğinden, bunun dışında Şîî kaynak veya kütüphane bulunamadığından söz edilir.²⁰

Safevî Devletinin kurulduğu dönemde karşılaşılan bu kaynak ve ilim sıkıntısının aşılabilmesi adına Şîî toplulukların yaşadıkları yerlerdeki Şîî ulema İran'a davet edildi. Bu bağlamda Irak, Bahreyn, Bilâd-ı Şam ve Cebel Âmil gibi yerlerden Şîî Arap âlimler Tebriz'e gelmeye başladı.²¹ Bu âlimlerle birlikte Safevî-Şîî düşünce kültürü oluşturulmaya çalışıldı.

Şah İsmail ve sonrası Safevî sultanları Şah Tahmasb ve Şah Abbas dönemlerinde Şîî âlimler, toplumun Şifleşmesi yanında Şîî kültürün yerleşmesine ve yeni devletin meşruiyetinin sağlanmasına katkılar sağladı. Bunun neticesi olarak da devlet yöneticileri Şîî ulemayı desteklemek suretiyle himaye etti. Bu durum diğer bölgelerde yaşayan Şîî ulema açısından İran'ı cazibe merkezine dönüştürdü. Aynı zamanda bu durum, İran'da yönetime bağlı bir ulema sınıfının ortaya çıkmasının da zeminini hazırladı.²² Nitekim bu ilim adamları sınıfı sadr, müftü, kadı, imam, müderris ve benzeri sıfatlarla taltif edildiler. Şii ilim adamlarına sağlanan katkılar ve onların elde ettiği imkânlar neticesinde Safevîlerin son dönemlerine doğru İran, kendi kendine yeten bir Şîî ilim havzasına dönüştü.²³ Safevîler dönemi boyunca bu ilim adamları gerek İran içinde gerekse diğer bölgelerde Şîî düşüncenin yayılması adına propaganda faaliyetlerinde bulundular.²⁴

Bütün bu uygulamalar, Şifliğın Safevîler eliyle İran'da bir devlet politikasına dönüştürülüşünün hamleleri olarak ortaya çıktı. Toplum, devlet eliyle Şifleştirilirken, bunun siyasal ve teorik alt yapısı da yine aynı güç tarafından sağlandı. Ancak bu bağlamda İran coğrafyasının hangi gerekçeyle

²⁰ Roemer, "The Safavid Period", 6: 194; Browne, "A Literary History of Persia", 4: 54; Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, 108.

²¹ el-Verdî, *Tarihu Irak el-Hadis*, 63; Roemer, "The Safavid Period", 6: 338, 346-347; Perry, "The Rise of Shi'ism in Iran", 129; Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, 108.

²² el-Verdî, *Tarihu Irak el-Hadis*, 60-65; eş-Şafiî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 30-31; Hasan Kerim Caf, *Mevsuâtü tarihî İran es-siyasi : Mine't-tarihi'l-ustûri hatta nihâyeti'd-Devleti't-Tahiriyye* (Beirut: ed-Darü'l-Arabiyye li'l-Mevsuat, 2008), 3: 38; Roemer, "The Safavid Period", 6: 346; Perry, "The Rise of Shi'ism in Iran", 129.

²³ Perry, "The Rise of Shi'ism in Iran", 129.

²⁴ Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, 110.

Şifileştirildiği hususu da dikkat çekici bir konu olarak durmaktadır. Muhtemelen bu konuya tek boyutlu bir yaklaşım sergilemek mümkün değildir. Şüphesiz ilk akla gelenler arasında, Şah İsmail'in içinde yetiştiği ve bağlı bulunduğu Erdebil tekkesinin özellikle Şeyh Cüneyd sonrasında Şif düşünce perspektifine dönüşmüş olması ve Şah İsmail'in bu kültür atmosferinde yetişmiş olması nedeniyle doğru olduğunu düşündüğü bir teolojiyi yaygınlaştırma çabası dikkat çekicidir. Bununla birlikte toplumsal yapıdan kaynaklanan farklı sosyo-politik gerekçeler veya güçlü rakibi Sünnî Osmanlı karşısında farklı bir perspektife dayalı sağlam bir sosyolojik duruş sergileyebilme ihtiyacı da dile getirilebilir. Belki bunlara ilave olarak İran'ın, tarihsel alt yapısını dikkate alarak farklı gerekçeler üretmek de mümkündür. Nitekim Hz. Ömer döneminde meydana gelen Kâdisiyye savaşı sonrası dönemin güçlü imparatorluğu Sasanî Devlet yapılanması ortadan kaldırılmıştı. Sonrası ise, İran coğrafyası için adeta siyasal bir travmaydı. Bu travmanın bertaraf edilmesi ve İran'ın tarihten gelen emperyal hedeflerinin tekrar diriltilebilmesi önem arz etmekteydi. Oysa siyasal zeminde ortaya çıkan ancak itikadî bir hüviyete bürünen Şia, Safevîler eliyle mezhep olmanın ötesinde ideolojik bir aygıt veya siyasal bir enstrümana dönüştürülerek İran yayılmacılığına katkı sunabilecek bir potansiyele sahipti. Bu da Şia'yı ön plana çıkaran bir özellik olarak algılanabilir. Ancak hangi gerekçeyle olursa olsun İran, belirlediği yeni resmî din anlayışı olan Şiîliği hem kendi içinde hem de kendi dışında herkese kabul ettirebilmenin ve bu şekilde etki gücünü arttırabilmenin gayreti içerisinde oldu. Bu bağlamda baskıya başvurmadan da geri kalmadı.²⁵

Sonuçta Safevî Devletince resmî din anlayışı olarak benimsenen ve halka kabul ettirilmeye çalışılan Şiîlik, İran'ın genel toplumsal yapısının kaderi olarak belirginleşti ve toplumsal yapı, kendi tabii dönüşümünün el verdiği oranda ve süreç içerisinde genel görünüm itibarıyla Şif düşünce sistemi etrafında şekillendirildi.²⁶ İran coğrafyasının büyük oranda Şifleşmesi, Safevîler dönemini kapsayan bir süreci aldı. Bu süreç neticesinde İran, Şif düşüncenin etkinliği bağlamında ekolün anavatanı olarak görülen Irak'ın önüne geçti.

C. Safevîler Eliyle Irak'ın Şifleşmesi

İran, içinde bulunduğu coğrafya itibarıyla pek çok kültür ve

²⁵ Oqtay Efendiyev, *Azərbaycan Səfəvilər Dövləti* (Bakü: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1993), 50; Browne, "A Literary History of Persia", 4: 53-54; Petrushevsky, *Islam in Iran*, 323.

²⁶ Petrushevsky, *Islam in Iran*, 323; Browne, "A Literary History of Persia", 4: 53-54; Sarwar, *History of Shah Ismail Safawi*, 39; Roemer, "The Safavid Period", 6: 193.

medeniyete ev sahipliği yapması yanında tarihsel olarak güçlü Farisî devlet geleneğinden kaynaklanan bir birikim ve inkâr edilemez bir bölgesel etkinliğin sahibidir. Oysa Kâdîsiyye savaşı sonrasında bu özelliğini koruyamayan İran, Şah İsmail ile birlikte tekrar güçlü devlet olma idealini gerçekleştirebileceği bir vasata kavuştu. Yeni devlet yapılanmasının temellerini kendi içinde gerçekleştirmeye çalışırken, aynı zamanda da kültüründe sahip olduğu yayılcı anlayışı diriltmenin çabası içerisine girdi. Bu bağlamda Şah İsmail'in bölge ülkelerinde tekrar etkin olabilme çabası ortaya çıktı. Şüphesiz onun ilk planda yöneldiği ve etkin olmayı arzu ettiği yerlerden biri Irak'tı. Bunun; tarihî, siyasî, ticarî ve dinî gerekçeleri bulunmaktadır. Bu gerekçeler üzerine yöneldiği Irak, Safevîlerin din politikaları olarak ortaya çıkan Şîîliğin anavatanı olması yanında belli yerleşim yerlerinde küçük gruplar halinde varlık gösteren Şîî düşüncenin toplum katmanlarında temsil edilmesi itibarıyla yayılabilme zeminine sahipti. Nitekim Irak'ın Şîîleşmesinden söz etmeden önce Safevîlerin Irak'a yönelik ilgilerinin gerekçelerine dikkat çekmekte fayda vardır.

1. Safevîler'in Irak'a İlgisi

Şah İsmail, Erdebil tekkesinin din anlayışı olan Şîîliği yeni kurduğu devletin resmî mezhebine dönüştürmek suretiyle Şîîliği, mezhep olmanın ötesinde İran'ın yayılcı politikalarına hizmet eden siyasal bir ideolojiye dönüştürdü. Bu ideolojinin din zemininde açtığı alandaki etki gücü, Safevîlerin politik potansiyellerine katkı sağlamanın yanında İran coğrafyasını politik olarak tekrar eski ihtişamlı günlerine döndürebilecek bir potansiyele sahipti. Bu bağlamda Şah İsmail ile birlikte İran'da yayılcı bir politika kendini göstermeye başladı. Bu politika çerçevesinde İran'ın yöneldiği ilk yerlerden birinin Irak-ı Arap olarak da bilinen Irak coğrafyasının olması dikkat çekicidir. Nitekim İran açısından Irak, siyasî, ticarî ve dinî gerekçelerle İran'ın ilgi alanında bulunmaktadır. Siyasî olarak stratejik bir konuma sahip olan Irak, İran ile aynı kültür havzası içerisinde yer alması, coğrafi ve tarihsel olarak yakın olmaları itibarıyla cezbedici bir bölgedir. Bununla birlikte Irak, Tebriz-Şam güzergâhı başta olmak üzere ticaret yollarının üzerinde bulunması itibarıyla de ticarî açıdan oldukça kadim tecrübelerle sahip İranlı tüccarların ilgi alanındadır.²⁷ Şüphesiz bu durum tarihî olarak zengin bir ticaret kültürüne sahip İran için önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Takdir edilir ki; Safevîler açısından Irak'ın dinî bakımdan önemi çok daha büyüktür. Nitekim Irak, Kerbelâ ve Necef gibi Şîî düşüncenin ortaya

²⁷ eş-Şafîî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 33-34.

çıkarak gelişimine etki eden Kerbelâ Hadisesi, Tevvâbîn Hareketi ve Muhtar es-Sakaffî olayı gibi Şîî düşünce açısından tarihsel kırılmalara gerekçe olarak gösterilen hadiselerin yaşandığı yerlere ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca Hz. Ali (Necef), Hz. Hüseyin (Kerbelâ), Musa Kazım (Kâzımiyye), Muhammed et-Tâki (Kâzımiyye), Ali en-Nâkî (Samarra) ve Hasan el-Askerî (Samarra) gibi Şîa'nın kutsal saydığı imamların türbeleri de Irak'ta bulunmaktadır. Bu durum Şîî düşünce açısından Irak'ın dinî düşünce bağlamında önemini göstermesi itibariyle dikkat çekicidir. Nitekim Şîîliği siyasallaştırmak suretiyle devlet ideolojisine dönüştüren Safevîlerin bütün bunlara ilgisiz kalması beklenemezdi. Bu gerekçelerle olsa gerek Safevî Devletinin kurucusu Şah İsmail, 913/914-1508 yılında Bağdat'a girerek orayı hâkimiyet alanına dâhil etti. Hemen yeni devlet yapılanmasını oluşturma gayretine girmek suretiyle Hâdim Halife'yi buraya vali olarak atadı. Bu süreçte Irak'ın ele geçirilmesi üzerine kutlamalar yapmayı da ihmal etmedi.²⁸

2. Safevîler'in Irak Politikası

Safevîlerin Irak'a yönelik ilgilerinin tarihî, kültürel ve siyasî zemininin yanında dinî gerekçeye dayandığını ifade etmiştik. Özellikle Irak'ın şîileşmesinde bu gerekçenin önemli bir alt yapı oluşturduğu görülmektedir. Nitekim Şîî imamların önemli bir kısmının kabirlerinin *atebât* denilen Irak şehirlerinde olması Şîî düşünceyi benimseyen İran açısından Irak'ı cazibe merkezi haline getirdiği gibi, Şah İsmail başta olmak üzere Safevî sultanları tarafından bölgeye özel bir özen gösterildiği bilinmektedir. Bu bağlamda *atebât* şehirlerin ön plana çıkarılması, buralara yapılan ziyaretlerin teşviki, hatta süreç içerisinde göç ve yerleşimin başlaması dikkat çekicidir. Bu göçler bağlamında Irak'a sivil Şîî vatandaşlar yanında Şîî düşünceye mensup ulemânın gelmesi, Şîîliğin bölgede teorik ve itikadî zemininin güçlenmesine katkı sağladığı gibi, tüccar sınıfının gelmesi de Şîî kitleler arasında bir ekonomik gücün ortaya çıkmasına olanak sağladı. Sâsânî Devleti'nin siyasî desteği, ulemanın itikadî ve teorik katkısı ile tüccarların ekonomik etki güçleri süreç içerisinde Irak coğrafyasının şîileşmesindeki alt yapıyı oluşturdu.

a. Atebâtları Ön Plana Çıkarmak

Şah İsmail, Bağdat'ı ele geçirmesi ardından Şîî düşüncenin kutsal kabul ettiği ziyaret yerlerine yöneldi. Dikkatlerin *Atebât* denilen bu yerlere çekilmesine öncülük etmek suretiyle temsil ettiği Şîî düşünce açısından bölgenin önemini ortaya koydu. Bu şekilde bölgenin sonraki süreçte alacağı

²⁸ Browne, "A Literary History of Persia", 4: 52; Sarwar, *History of Shah İsmail Safawi*, 54-55.

görüntünün de ilk işaretlerini verdi. Bu bağlamda ilk iş olarak Bağdat ve civarlarındaki Şîî imam ve önde gelenlerin türbelerinin onarılması talimatlarını verdi. Nitekim Şîî-İmâmîyye'nin 7. İmamı Musa Kazım'ın türbesi bu çerçevede onarıldığı gibi, üzerine bir de kubbe inşa edildi. Fakat bu süreçte Sünnî düşüncenin önemli isimlerinden İmam Ebu Hanife (150/767) başta olmak üzere Sünnî dünyanın önem verdiği kimselerin kabirlerinin tahrip edilmiş olması²⁹, ulemâdan bazılarının katledildiği yönündeki haberlerin de rivayetler arasında yer alması dikkat çekicidir.³⁰ Şüphesiz onunla birlikte başlayan bu tür uygulamaların³¹ kendisinden sonraki halefleri tarafından sürdürülmesi sonucunda Irak'ın, *İran'ın kiblesi* şeklinde algılanmaya başlanması bölgeye yönelik ilginin ulaştığı nokta itibarıyla önemlidir.³²

Bağdat'dan ayrılan Şah İsmail ilgisini, Kâzımeyn, Kerbelâ, Nefes ve Samarra gibi bölgelerde bulunan Şîî imamların kabirlerine yöneltti. Oraları da ziyaret ederek bakımlarını yaptırttı.³³ Bununla birlikte bu türbelerin buldukları bölgelerin cazibesini artırıcı faaliyetlerden de geri durmadı. Bu bağlamda bölgede hayatın devamlılığı ve kolaylığı açısından son derece önemli ve ihtiyaç hissedilen mevcut su kanallarının bakımlarının yapılmasını sağlayarak yeni su kanallarının açılması talimatlarını verdi.³⁴ Bu şekilde bölgenin yaşam kalitesini yükseltmek suretiyle cazip hale gelmesine katkı sağladı. Şüphesiz bu faaliyetler, Şîî toplumun bölgeye yönelişini artıracak gibi, bölgenin şifleşmesine de önemli bir zemin hazırlayacaktır. Nitekim Şah İsmail ile birlikte bölgeye yönelik ziyaret ve göçlerin teşvik edildiği, daha sonraki dönemlerde de bunun artarak devam ettiği bilinmektedir.³⁵

Şah İsmail'in Safevî Devleti'ni kurması ardından güçlü kılması ve yayılma istidadı sergilediği bu dönem, aynı zamanda Osmanlı'nın da bir dünya devleti olma azmini ortaya koyduğu zaman dilimine denk düşmektedir. Bu durum, büyüme istidadı sergileyen iki gücün karşı karşıya gelişini kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim Osmanlı'nın Sünnî düşünce tarzını,

²⁹ eş-Şafîî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 20-22.

³⁰ Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 59; Petrushevsky, *Islam in Iran*, 323.

³¹ el-Verdî, *Tarihu Irak el-Hadîs*, 75; Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 59; Petrushevsky, *Islam in Iran*, 323.

³² Rudi Matthee, "The Safawid-Ottoman Frontier: Iraq-i Arab As seen by the Safawids", *International Journal of Turkish Studies*, 9 (2003): 157-158, 163.

³³ Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 59; Matthee, "The Safawid-Ottoman Frontier: Iraq-i Arab As seen by the Safawids", 159; Sarwar, *History of Shah İsmail Safawi*, 55.

³⁴ Yitzhak Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 2. Bs (New Jersey: Princeton University, 2003), 19.

³⁵ el-Verdî, *Tarihu Irak el-Hadîs*, 68-69; Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 59; Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, 116.

Safevîlerin de Şîî düşünce tarzını temsil etmesi iki güç arasındaki mücadeleyi mezhebî zemine taşımaktadır. Bu durum iki güç arasındaki mücadelenin Şîî-Sünnî mücadelesi şeklinde ortaya çıkmasına gerekçe oldu. Bunun bir neticesi olarak 913/914-1508'de Şah İsmail öncülüğünde Safevîler tarafından alınan Irak, 939-940/1533'de tekrar Osmanlı'ya geçti. 1032-1033/1623'te Safevî sultanı Şah Abbas tarafından on beş yıllık bir süreyle geri alınsa da Bağdat, 1047-1048/1638'de tekrar Osmanlı kontrolüne girdi. Bu tarihten itibaren on dokuzuncu yüz yıl sonuna kadar Osmanlı egemenliğinde gözüktü. Ancak Osmanlı'nın içinde bulunduğu sosyo-politik şartlar gereği bölgeyle çok yakından ilgilenememesi, önce Safevîler'in ardından da İran'da hâkimiyet sağlayan diğer yönetimlerin ilgilerinin hep Irak üzerinde olmasını sağladı.³⁶ Bu durum, Safevîler ile başlayan bölgeye yöneliş ve bu yönelişin sağladığı Şîîleşme eğilimlerinin sonraki süreçlerde de devam ettiği anlamına geldi.

b. Irak'a Göçün Artması ve Şîîleşme Süreci

Şah İsmail'in, Şîî imam ve ileri gelenlerinin türbelerini inşa ettirmesi veya yenilenmelerini sağlaması, ayrıca bu bölgelerdeki su problemini çözmeye çalışması, bölgede bulunanların hayatlarını kolaylaştırıcı faaliyetlerde bulunması ve onlara çeşitli maddi yardımları; Şîîlerin bölgeye yönelmelerinin teşviki ve göçün alt yapısının oluşturulması anlamı taşıyordu.³⁷ Nitekim bu anlam üzerinde geliştirilen teorik düşünce ve yaklaşımlar da dinî düşünce zemininde bölgeye yönelişe katkı sunmaktan geri durmadı. Bu bağlamda süreç içerisinde Şîî düşünce zemininde gelişen imamların kabirlerinde canlı olarak telakki edilmeleri, onlardan şefâat istenebilmesi ve onların Allah katındaki özel konumları gibi yaklaşımlar oldukça dikkat çekicidir. Muhtemelen bu tür düşüncelerin gelişmesi ve toplumda yaygınlaşması Şîî düşüncedeki insanların, imamların türbelerine karşı daha duyarlı hale gelmelerine ve türbelere daha yakın olup, özel ihtimam göstermelerine gerekçe oldu.³⁸

Şah İsmail'in açmış olduğu yolda Şîî halk bölgeye yönelmeye başladı. Bu yönelişin, dinî, toplumsal ve ekonomik teşviklerle desteklendiği bilinmektedir. Nitekim bunun neticesi olarak İran'dan Irak'a yönelik ziyaret ve göçler başladı. Bu göçler vasıtasıyla gelenleri, dört kategoride

³⁶ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 14; Matthee, "The Safawid-Ottoman Frontier: Iraq-i Arab As seen by the Safawids", 157.

³⁷ Matthee, "The Safawid-Ottoman Frontier: Iraq-i Arab As seen by the Safawids", 159, 161.

³⁸ Imam Muhammed Sirazi, *The Shi'a and Their Beliefs*, trc. Ali Adam (London: Fountain Books, 2008), 37-40.

sınıflandırmak mümkündür. Bunlardan ilki, ziyaret amaçlı ve kısa süreli gelenler, ikincisi uzun süreli ve yerleşmek niyetiyle gelenler, bunların bir kısmı hayatlarının sonuna yaklaştığını düşünerek imamların kabirlerine yakın yerlerde vefat ederek saygı duydukları bu beldeye defnedilme arzusu taşımaktaydı. Üçüncüsü, ticari gayelerle Irak'a yerleşenler ve son olarak da çeşitli sebeplerle Şîî ilim adamlarının gelerek bölgeye yerleşmeleri şeklinde açıklanabilir.

Şah İsmail ile başlayan ve alt yapısı oluşturulan süreçte İran'lı Şîîler, Irak'taki imamların türbelerine ziyaretlere başladı. Bu ziyaretler, dinî bir hüviyete büründürülmesi itibariyle adeta hac gibi algılanır oldu. Bu durum özellikle Şah Abbas I döneminde çok daha belirgin bir hale geldi. Hatta bu ziyaretler, Safevî Sultanınca da teşvik edilmesinin yanında bu tür yerler, Mekke ve Medine gibi hac merkezlerine dönüştürülmeye çalışıldı. Buralara yapılan ziyaretlerin hacdan daha sevaplı olduğuna inanan kesimler ortaya çıktı.³⁹ Bunun sonucu olarak da gelişen süreçte çok sayıda kişi Irak'ta bulunan ve kutsal sayılan atebât yerlerine ziyaret amaçlı akın etmeye başladı.⁴⁰ Özellikle hac mevsimi ve Muharrem aylarında bu ziyaretlerin yoğunluk kazandığı görüldü. Bu şekilde bu tür yerler süreç içerisinde ziyaret yeri olmanın ötesinde çok daha önemli mekânlar halini aldı.⁴¹

Şîîler açısından Irak'taki kutsal sayılan yerlere yapılan ve teşvik edilen kısa süreli ziyaretler, bölgeye yönelik yerleşim taleplerinin de önünü açtı. Hatta pek çok Şîî, hayatının son günlerini buralarda geçirebilme arzusuna kapıldı. Nitekim bu suretle atebât yerlerinde vefat ettiği takdirde imamların kabirlerine yakın yerlere defnedilmeyi arzu etti.⁴² Nitekim bu insanlar, kıyamet günü komşusu olacakları imamların şefaatlerine nail olmayı murat ettiler. Çünkü Şîî imamlara yakın ölmenin âhirette kendilerine bir paye sağlayacağını düşündüler. Bu çerçevede Necef'te bulunan *Vadi es-Selam*'a defnedilen birinin, cennet ve cehennemi bölüştüren Hz. Ali'ye komşu olacağı, ona yakın olduğu için feyzinden istifade edeceği ve şefaatine nail olacağı

³⁹ Matthee, "The Safawid-Ottoman Frontier: Iraq-i Arab As seen by the Safawids", 167, 159; el-Verdî, *Tarihu Irak el-Hadîs*, 68.

⁴⁰ Matthee, "The Safawid-Ottoman Frontier: Iraq-i Arab As seen by the Safawids", 171-172.

⁴¹ Cafer Duceyli, *Mevsuatü'n-Necef el-eşref* (Beyrut: Dârü'l-Edva, 1993), 39-41; Meir Litvak, "A failed manipulation: The British, the Oudh Bequest and the Shî'i 'Ulamâ' of Najaf and Karbalâ", *British Journal of Middle Eastern Studies* 27/1 (2000): 69-89; Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 163; Amoretti, "Religion in The Timur and Safavid Period", 6: 653-654; Perry, "The Rise of Shi'ism in Iran", 130; Sirazi, *The Shi'a and Their Beliefs*, 37-40; Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, 118.

⁴² eş-Şafîî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 29.

düşünüldü. Onun şefaatiyle de Berzah Azabı'ndan kurtulunacağı anlayışına sahip olundu.⁴³

Aslında tarihsel olarak kökleri Hicrî dördüncü asra kadar uzanan Şîî düşünce, Safevîlerle birlikte bölgeye yönelişin dini gerekçeleri arasında yerini aldı. Özellikle Necef, Kerbelâ, Samarra ve Kazımiyye gibi önemli Şîî imamların kabirlerine ev sahipliği yapan yerler, Şîî İranlıların ziyaret ve yerleşme tercihleri açısından ön sıralarda yer aldı. Şüphesiz bu düşünceler çerçevesinde Irak'a gelip, yerleşen Şîîler, bölgede Sünnî toplumlar üzerinde de etkin olmaya başladı. Kendi dinî anlayış ve inançlarıyla Iraklıları etkileyebilecekleri bir ortama kavuştular. Neticede Şah İsmail ile başlayan süreçte atebât şehirleri başta olmak üzere gerçekleştirilen göçler nedeniyle Irak coğrafyasında Şîî düşüncenin yaygınlaşabileceği bir ortam vücut buldu.

Irak'ta ortaya çıkan bu ortamda ziyaret amaçlı veya bölgede vefat etme arzusuyla gelenlerin yanında İran'da vefat eden şîîlerin cenazelerinin de bölgeye getirilmesi dikkat çekicidir. Nitekim onların da imamların kabirlerine yakın olmaktan kaynaklanan avantajdan istifade etmeleri arzu edildi. Şüphesiz bütün bu gelişmeler, bölgede cenaze sektörünün ortaya çıkmasına ve kendi içinde bir ekonominin vücut bulmasına neden oldu. Nitekim bölgede cenaze taşıyıcılığı, kefenleme, mezar kazıcılığı, mezar işçiliği, cenaze yıkayıcılığı gibi ekonomik getirisi olan iş sahaları ortaya çıktı. Hatta mezar başında ücret karşılığı Kur'an okunması gibi yaklaşımlar da belirginleşti. Bütün bunlarla birlikte cenaze yakınlarının bölgedeki insanlara para yardımında bulunması gibi uygulamalar da bölgede ekonominin canlanmasına katkı sağladı. Bütün bu uygulamalar, atebât şehirleri başta olmak üzere Irak'ta Şîîlik temelinde bölgeyi cazip hale getirdiği gibi, Şîîlik propagandasının da daha etkin olarak yapılabilmesine ve Şîîliğin bölgede yaygınlaşabilmesine olanak sağladı.⁴⁴ Gerçi özellikle cenazelerin İran'dan getirilerek Irak'ta defnedilmesi geleneği bir takım salgın hastalıklara davetiye çıkarması itibarıyla Osmanlı-İran arasında bir anlaşmazlık mevzuu haline geldiği, Safevîler sonrası döneme denk gelse de Osmanlı'da tedbir amaçlı karantina idarelerinin kurulduğu da bilinmektedir.

İranlı Şîî toplulukların bu tür gayelerle yönelişlerine tüccarların da kayıtsız kalmaları beklenemezdi. Onlar da diğer Şîî vatandaşlar gibi, Irak'a gelerek ticarî faaliyetlerini atebâtlara yakın yerlerde sürdürebilmenin

⁴³ Duceyli, *Mevsuatü'n-Necef el-eşref*, 478-479.

⁴⁴ Seyyid Muhsin Tabatabai, *Müstemsekü'l-Urvetü'l-vüska* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1965), 4: 266; Ayetullah Ruhullah Musevi Humeyni, *Tahrirü'l-vesile* (Dımeşk, 1998), 1: 81; Sirazi, *The Shi'a and Their Beliefs*, 155; Duceyli, *Mevsuatü'n-Necef el-eşref*, 507.

gayreti içerisinde oldular. Ticarete oldukça köklü tecrübelerle sahip olan bu insanların⁴⁵ Irak'a yönelişleri, bölge ticaretinde etkin olmalarını sağladığı gibi⁴⁶, Irak'ın geneline yönelik ticari ilişkilerin ortaya çıkardığı diyalog ortamında Şîîliğın Irak'ın geneline yayılmasına da tesir etti.

Safevîler döneminde İran'dan Irak'a yönelişler ve Şîî propagandanın etkisi ile bölgedeki Şîî toplulukların etnik yapılanmalarında da farklılaşmalar görülmeye başlandı. Nitekim Safevîler öncesi dönemde Irak'ta sadece belirli yerlerde sınırlı sayıda ve büyük oranda Arap olan şîîler var iken Safevîler sonrası dönemde ziyaret ve göçlerin neticesinde tabii olarak İranî unsurlar da Irak'taki Şîî kitleler arasında ve etkin bir şekilde yer almaya başladı.⁴⁷

Safevîler, bir devlet politikası haline getirdikleri Şîîliği gerek İran içinde gerekse Irak gibi farklı bölgelerde yaygınlaştırabilmek için bütün siyasal yaşamları boyunca gayret sarf ettiler. Hatta bu konuda -daha önce de ifade edildiği gibi- baskı uygulamaktan kaçınmadılar. Onların Şîîlik adına baskı uyguladığı yerlerden biri de Kandahar bölgesiydi. Sünnî nüfusun yoğun olduğu bu bölgede son Safevî sultanı Şah Sultan Hüseyin, şîîleştirme politikaları güttü. Ancak bu dönem Safevîlerin oldukça zayıf olduğu bir dönemdi. Nitekim onun uyguladığı baskılara isyan eden Mir Üveys, bağımsızlığını ilan etti. Bir süre sonra da oğlu Mahmut, Safevî Devleti'nin içinde bulunduğu zaafı fırsat bilerek İran'a saldırdı. Hatta karşısına çıkan bütün Safevî güçlerini yenerek 1134-1135/1722'de Safevî Başkenti Isfahan'ı işgal etti.⁴⁸ Safevî Devleti'nin yıkılma sürecini hızlandıran bu olay, Isfahan başta olmak üzere İran coğrafyasında büyük istikrarsızlığın gerekçesi oldu. Bu istikrarsızlık içerisinde bunalan halk, yoğun bir şekilde Irak'a ve özellikle kutsal saydıkları bölgelere göçü yoğunlaştırdı. Bu durum, Irak'ta mevcut Şîî nüfusun çok daha yoğun bir şekilde artmasına neden olduğu gibi zaten alt yapısı mevcut bulunan Şîîliğın de güçlenerek hızlı bir şekilde yayılmasına sebebiyet verdi. Özellikle bu göçmenler arasında hatırı sayılır oranda İranlı Şîî âlimin olması dikkat çekicidir.⁴⁹ Bu Şîî âlimlerin faaliyetlerini Irak'a taşımaları, Irak'ta Şîîliğın daha sistematik bir seyir almasının zeminini oluşturdu. Nitekim Safevîler döneminde başlayan ve devam eden bu süreçte Şîî öğretim açısından Kerbelâ ve Necef gibi yerler oldukça güçlendi. Hatta

⁴⁵ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 15.

⁴⁶ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 15; eş-Şafîî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 33-34; Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 59-60.

⁴⁷ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 15.

⁴⁸ el-Verdî, *Tarihu Irak el-Hadîs*, 101; eş-Şafîî - Salih, *Avdetu's-Safeviyyin*, 46; Takkush, *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*, 234; Caf, *Mevsuatu tarihi İran es-siyasi*, 60-61; Roemer, "The Safavid Period", 6: 326.

⁴⁹ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 15; Perry, "The Rise of Shi'ism in Iran", 130.

İranlı ulema, bölgede önceden faaliyette bulunan Iraklı meslektaşlarından daha etkin bir konuma geldi.⁵⁰ Farsça da Kerbelâ, Necef, Bağdat ve Basra gibi yerlerde oldukça etkin bir dil halini aldı.⁵¹ Şüphesiz bütün bunlar, Safevîlerin Irak'ta ortaya koyduğu şiileştirme politikalarının daha etkin bir hal alması ve şiileşmenin kitleselleşmeye dönüşmesiyle sonuçlandı.

İranlı Şiî âlimlerin Irak coğrafyasında etkinlik kazanmaları bölgenin dinî/mezhebî yapılanmasının seyri açısından son derece önemli etkiler meydana getirdi. Nitekim onlar, memnun olmadıkları sosyo-ekonomik yapılarının güçlendirilmesinin temel koşulu olarak bölgedeki Şiî nüfusun yoğunlaşmasının önemini fark ettiler.⁵² Çünkü Şiî nüfusun artması, kutsal sayılan yerlere ziyareti artıracığı gibi, bölgedeki Şiî din adamlarının sosyal statülerinin güç kazanmasına da olanak sağlayacaktı. Bu durum, hem kendilerinin hem de Şiî toplumun ekonomik yapısının gelişmesi anlamına gelmekteydi. Şüphesiz bütün bunlar, Irak'ın Şiileşmesi sürecini hızlandıran unsurlar arasında yerini aldı.

Ziyaret yerlerinin bulunduğu bölgeler özellikle Kûfe, Necef, Kerbelâ ve Samarra gibi yerlerin yanında başkent Bağdat da Şiî ulemanın mesken tuttuğu, dersler okuttuğu ve ilmî faaliyetlerde bulunduğu yerlerdendi. Bu durum, bölgede Şia'nın, sosyolojik ve toplumsal varlığı ile birlikte ortaya çıkan teolojik gücünü gösterdiği gibi, fikrî alan hâkimiyeti yönünden de avantajını ortaya koydu. Bölgenin ziyaret yerlerinden kaynaklanan ilgi çekiciliği, göç ve ziyaretler, ticaretin etki gücü ve Şiî âlimlerin faaliyetleri zemininde ortaya çıkan sosyolojik taban, bölgede Şia'nın yayılmasındaki önemli etkenler arasında yerini aldı.

Irak'a, ziyaret veya yerleşme amacıyla gelenlerin etkileri, bölgesel olarak değerlendirilebilirse de, tüccar sınıfı ve ilim adamlarının bölgeye yönelişlerinin, Irak'ın genelinde Şiiliğin yayılmasına tesiri kaçınılmazdır. Çünkü bunlar, diğer bölge insanlarıyla ve toplumun diğer kesimleriyle irtibat ve iletişim halinde olabilen kimselerdi. Bu kimselerin aktiviteleri, öncelikle kutsal beldelerde Şiiliği güçlendirmeye katkı sağlasa da süreç içerisinde Irak'ın genelini tesir altına alan bir etkiye gerekçe oldu.

Irak'ta, Necef, Kerbelâ ve Kazımiyye gibi ziyaret yerlerine göç eden kimselerin önemli bir kısmının İran'dan olması⁵³, bu insanların Şiî

⁵⁰ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 16, 23.

⁵¹ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 15.

⁵² Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 29.

⁵³ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 164; İsmail Safa Üstün, "The hopeless struggle of The Ottomans against the spread of Shi'a in the 19th century province of Baghdad", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33 (2007): 74-75.

hassasiyeti içerisinde imamların kabirlerine yakın olma tercihi olarak izah edilebilirse de, bu tercihe sağlanan siyasal desteği, Safevîlerin Irak'a yönelik Şiileştirme faaliyetlerinin bir yansıması olarak da değerlendirmek mümkündür. Nitekim İran'ın, ziyaretçileri atebât bölgelerinde yerleşime teşvik etmek suretiyle bölgede hem Şii nüfusun artırılması hem de Şiiliğin yayılması suretiyle bölgede etkinlik kazanma çabası içerisine girmiş olması yadırganmamalıdır. Bu çerçevede bölgeye gelen İranlıların üçte ikisinin yerleşik hayata geçmesi de oldukça dikkat çekicidir.⁵⁴

Safevîler döneminde İran'dan Irak'a göçlerle başlayan Şiileştirme faaliyetleri ve hazırlanan ortam daha sonraki dönemlerde de Şiiliğin yayılması faaliyetlerinin devamına katkı sağladı. Bu yönde faaliyet gösteren özellikle Şii âlimler, on dokuzuncu yüz yılın sonlarına doğru aktivitelerini yoğunlaştırdı. 1292-1292/1875 yılında İran ile Osmanlı arasında diplomatik zeminde yapılan ve İranlıların statüsüne ayrıcalık sağlayan anlaşma da Şiiliğin güçlendirilmesi adına mevcut duruma katkı sağladı.

Bu anlaşmaya göre, Osmanlı topraklarındaki İranlı konsolos ve görevlileri Avrupalı meslektaşlarıyla aynı haklara sahip olacaklardı. Bu bağlamda İran konsolosları, İran tebaası üzerinde medenî hukuk, ceza hukuku ve miras hukuku gibi konularda geniş hak ve yetkilere sahip oldular.⁵⁵ İran vatandaşlarına hukuki ve ekonomik ayrıcalık anlamına gelen bu anlaşma, konsoloslara bir ayrıcalık şeklinde görülse de İranlı vatandaşları rahatlattı. Onların Osmanlı topraklarında daha rahat hareket etmelerine olanak sağladı. Bu da süreç içerisinde şiileştirme faaliyetlerini hızlandırdı. Bu şekilde Sünnî kabileler arasında yapılan etkili propaganda faaliyetleri hemen olmasa da özellikle on dokuzuncu yüzyılda meyvelerini verdi ve Nakash'ın isimlerini zikrettiği Sünnî kabileler arasında toplu olarak Şiiliğe geçişler hızlandı.⁵⁶ Bu durum süreç içerisinde Irak'ın mezhebî yapısının Şiilik lehine değiştiği anlamına geldi. Nitekim Şii'ler, güney ve orta bölgelerde yoğunlaştılar. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Basra ve Bağdat'taki şii nüfus önemli bir potansiyele ulaştı. Hatta yirminci yüz yıla girerken Necef ve Kerbelâ nüfuslarının büyük kısmı Şii'lerden oluştu. Bunların da önemli bir kısmı İran kökenli vatandaşlardı.⁵⁷

Görüldüğü gibi, Safevîler'in Irak'ta oluşturduğu zemin, belki tamamen o dönemde olmasa da süreç içerisinde bölgede Şiiliğin yayılmasını sağladı.

⁵⁴ Üstün, "The hopeless struggle of The Ottomans against the spread of Shi'a in the 19th century province of Baghdad", 33, 74.

⁵⁵ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 17.

⁵⁶ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 27.

⁵⁷ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 21.

Bu yayılma, öncelikle Şîîler açısından kutsal kabul edilen imamların türbelerinin etrafında başladı. Ancak süreç içerisinde her ne kadar orta ve güney bölgelerde yoğunlaşsa da Irak'ın genelini kuşatır bir hale dönüştü. Özellikle on dokuzuncu yüz yılda siyasal ve sosyal şartlara da bağlı olarak kitlesel şîîleşme hareketleri görüldü. Şüphesiz bunda Safevîler döneminde adeta alt yapısı oluşturulan sosyal zeminin etkisi büyüktür. Bununla birlikte bölgeye atanan Bektaşî zihniyet yapısına sahip ve Şîîliğe eğimli yöneticiler yanında Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasal açıdan sıkıntılı süreçten kaynaklanan ilgi yetersizliğinin de etkisi vardı. Belki buna on dokuzuncu yüzyılın başında meydana gelen Vehhabî akınları ve yansımaları yanında *Oudth Bequest -Hindistan'dan kutsal şîî beldelere yapılan yardım-* gibi doğrudan atebâtlara yapılan maddi desteklerden kaynaklanan avantajları ve tanzimatın ilanını ile farklı düşünce sahiplerine tanınan propaganda özgürlüğünü de ilave etmek gerekir. Nitekim on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Bağdat'ta Şîî nüfusun, genel nüfusun üçte ikisine ulaşmış olması dikkat çekicidir.⁵⁸ Osmanlı'da meşrutiyetin ilanını ve Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi sonucunda 1919 ve 1932 yıllarında Irak'ın tahmini genel Şîî nüfusu, %53-56'ya yükseldi.⁵⁹ İçinde bulunduğumuz dünyada bu oranın %60-65 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu bağlamda şunu söyleyebiliriz ki, bir toplumun dinî renginin kısa bir sürede değişmesi toplumsal dönüşümün tabii yapısı icabı pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim Irak'ın sistematik olarak şîîleşmesi Safevîler döneminde başlamakla birlikte bu süreç, onların ortaya koyduğu zemin üzerinde hâlâ devam etmektedir.

Sonuç

Şîî-İmaâmiyye, ilk fikirlerinin belirginleştiği yer olması itibarıyla Irak coğrafyasında vücut buldu. Bağdat merkezli Büveyhî sultanlığı ve İlhanlılar'dan Olcaytu dönemlerinde kısa süreli de olsa siyasî otoriteden destek almasına rağmen XVI. yüzyılın başlarına kadar ancak küçük gruplar halinde varlığını devam ettirdi.

Müslüman dünyasının genelinde olduğu gibi, İran coğrafyası da XVI. yy'a kadar Sünnî düşünce ağırlıklı bir toplumsal yapıya sahipti. Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail, içinde yetiştiği Şîî kültürü siyasallaştırmak suretiyle yeni kurduğu devletin resmi politikası haline getirdi. Bu şekilde de Şîîliğin kitleselleşmesinin zeminini oluşturdu.

⁵⁸ Üstün, "The hopeless struggle of The Ottomans against the spread of Shi'a in the 19th century province of Baghdad", 70, 72.

⁵⁹ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, 25.

Önce İıan'da başlayan şîîleşme, Safevîler eliyle etraf bölgelere yayılmaya çalışıldı. Irak da bu süreçte şîîleşme serüvenine maruz kaldı. Ancak şunu söylemek mümkündür ki, bir toplumun kısa sürede fikrî olarak dönüşmesi kolay değildir. Bu, ancak oldukça uzun zaman alacak bir süreçte gerçekleşebilir. Nitekim Safevîlerin kısa sayılabilecek iktidarları döneminde Irak'ın bütünüyle şîîleştiğini ileri sürmek mümkün değildir. Ancak Şah İsmail ile başlayan Irak'a yönelik ilgi ve hazırlanan alt yapının süreç içerisinde Irak'ın kitlesel olarak şîîleşmesinin önünü açtığı ileri sürülebilir. Bunda Şîî imamların kabirlerinin bulunduğu atebât yerlerine gösterilen ilgi, bu tür yerlerin dinî düşünce zemininde önemsenerek kutsallık atfedilmesi, bu çerçevede bölgeye yönelik ziyaret ve göçlerin teşvik edilmesi ve ticaret erbabının iletişimi gibi hususlar atebât şehirleri başta olmak üzere Irak'ta şîîliğin yaygınlaşabilmesinin zeminini oluşturdu. Özellikle Safevîlerin son dönemlerindeki siyasî krizlerden kaçan Şîî ulemanın bölgeye yönelişi de bölgede Şîî propagandanın etkinliğini arttırdı. Bu da Safevîler döneminde başlayan sürecin sonraki dönemlerde de devam etmesi suretiyle bölgenin renginin şîîleşmesine zemin hazırladı.

Görülüyor ki, Irak'ta Şîîliğin yaygınlaşmasında, bölgede bulunan Şîî imamların kabirlerinin ziyaret yerlerine dönüştürülmesi, bölgeye yönelik ziyaret ve göçlerin teşviki, ilim adamların yerleşmeleri ve ticaret erbabının faaliyetleri son derece etkili oldu. Safevîler sonrası yönetime gelen diğeri idarelerin de bu politikaları resmi veya gayri resmi sürdürmeleri ve destekleri neticesinde Irak bugün, %60-65 oranında Şîî nüfusa sahip bir ülke olarak ortaya çıktı.

KAYNAKÇA

- AKOĞLU, Muharrem. "Büveyhîler'in mezhebî eğilimleri/politikaları üzerine". *Bilimname* 2009/2 (2009).
- ALLOUCHE, Adel. *The origins and development of the Ottoman-Safavid conflict: (906-962/1500-1555)*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1983.
- AMORETTI, B. "Religion in The Timur and Safavid Period". *The Cambridge History of Iran*. Ed. Peter Jackson and Laurence Lockhart. 6. Cambridge: Cambridge University, 2006.
- BAUSANI, Alessandro. "Religion Under The Mongols". *The Cambridge History of Iran -The Saljuq and Mongol Periods-*. Ed. J. A. Boyle. 5. Cambridge: Cambridge University, 1968.
- BOZKUŞ, Metin. *Büveyhîler ve Şîîlik*. Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2003.

- BROWNE, Edward Granville. "A Literary History of Persia, Modern Times (1500–1924)". *The Cambridge History of Iran*. Ed. R. N. Frye. 4. Cambridge: Cambridge University, 1968.
- CAF, Hasan Kerim. *Mevsuâtu tarihî İnan es-siyasi : Mine't-tarihî'l-ustûri hatta nihâyeti'd-Devleti't-Tahiriyye*. Beyrut: ed-Darü'l-Arabiyye li'l-Mevsuat, 2008.
- DUCEYLİ, Cafer. *Mevsuatü'n-Necef el-eşref*. Beyrut: Dârü'l-Edva, 1993.
- EFENDİYEV, Oqtay. *Azerbaycan Safeviler Devleti*. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993.
- FATTAH, Hala - Caso, Frank. *A Brief history Iraq*. New York: Infobase Publishing, 2009.
- HUMEYNİ, Ayetullah Ruhullah Musevi. *Tahrirü'l-vesile*. Dimeşk, 1998.
- İBNÜ'L-CEVZİ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b Muhammed Bağdâdî. *el-Muntazam fî tarihi'l-müluk ve'l-ümem*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İBNÜ'L-ESİR, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kamil fî't-tarih*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1987.
- İKBÂL, Abbas. *Târîhu İnan ba'de'l-İslâm: min bidâyeti'd-Devleti't-Tahiriyye*. Trc. Muhammed Alaaddin Mansur. Kahire: Dârü's-Sekâfe, 1989.
- LITVAK, Meir. "A failed manipulation: The British, the Oudh Bequest and the Shî'i 'Ulamâ' of Najaf and Karbalâ". *British Journal of Middle Eastern Studies* 27/1 (2000): 69-89.
- MATTHEE, Rudi. "The Safawid-Ottoman Frontier: Iraq-i Arab As seen by the Safawids". *International Journal of Turkish Studies*. 9 (2003).
- MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'i Islam*. London: Oxford University, 1985.
- NAKASH, Yitzhak. *The Shi'is of Iraq*. 2. Bs. New Jersey: Princeton University, 2003.
- PERRY, Elise. "The Rise of Shi'ism in Iran". *The Bruce Hall Academic Journal* 6 (2010).
- PETRUSHEVSKY, I. P. *Islam in Iran*. London: The Athlone Press, 1985.
- ROEMER, H. R. "The Safavid Period". *The Cambridge History of Iran*. Ed. Peter Jackson. 6. Cambridge: Cambridge University, 2006.
- ROEMER, H. R. "Timur in Iran". *The Cambridge History of Iran*. Ed. Peter Jackson. 6. Cambridge: Cambridge University, 2006.
-

- SARWAR, Ghulam. *History of Shah İsmail Safawi*. Aligarh: Muslim University, 1939.
- SİRAZİ, İmam Muhammed. *The Shi'a and Their Beliefs*. Trc. Ali Adam. London: Fountain Books, 2008.
- ŞAFİÎ, Mahmud eş- - Salih, Abdülaziz. *Avdetu's-Safeviyyin*. Kahire: Mektebetu'l-Mısriyye, 2007.
- TABATABAİ, Seyyid Muhsin. *Müstemsekü'l-Urveti'l-vüska*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1965.
- TAKKUSH, Muhammed Suheyl. *Tarihu'd-Devleti's-Safeviyye*. Beyrut, 2009.
- TRIMINGHAM, J. Spencer. *The Sufi Orders in Islam*. London: Oxford University, 1971.
- ÜSTÜN, İsmail Safa. "The hopeless struggle of The Ottomans against the spread of Shi'a in the 19th century province of Baghdad". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 33 (2007): 69-86.
- VERDÎ, Ali el-. *Tarihu Irak el-Hadîs*. Bağdad, 1969.
- ZENCANİ, İbrâhim el-Musevi. *Akaidü'l-İmamiyyeti'l-İsna Aşeriyye*. Beyrut, 1982.

bilimname XXXVI, 2018/2, 132-134

Arrival Date: 14.08.2018, Accepting Date: 19.09.2018, Publishing Date: 31.10.2018
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.453563>

THE SAFAVID-IRANIAN IMPACT IN SPREAD OF SHIITE IMAMISM IN IRAQ*

© Muharrem AKOĞLU^a

Extended Abstract

After the Prophet period the sects are social, political, cultural, economic or humanitarian structures made up of various reasons. Shiism is not out of this general. As a matter of fact, while beginning to feel the first evolution of Shiite thought in the beginning of the hijra second century, the emergence of the Shia-Imamate thought corresponds to the beginning of the fourth century, the end of the third century.

It is known that the events that formed the breaking point in the course of development of the Shiite thinking took place in the geography of Iraq. Indeed, Hz. Ali's military headquarter is in Kufa in Iraq's geography, his walking in the same area as a martyr and the formation of a heartfelt bond with the people of the region, Huçr b. Adiyy movement, such as Karbala, Tevvabin and Muhtar es-Sakafi, takes place in the Kufe-based Iraqi geography, which is remarkable in the process leading to the formation of the Shiite thinking. This situation emphasized the importance of Iraqi geography in terms of the birth of Shia and the development and formation of Shiite thought in the same geography as the origin of Shiite.

The expression that Shiite thought finds itself in Iraq's geography and that Iraq has Shiite thought by the Safavids can be seen as a paradoxical approach. However, with Shiism being homeland of Iraq, Shiism initially did not have the power of social influence in that region. There were more limited domains in particular places such as Karbala, Kufa, Najaf and Baghdad. Even, when it came to the end of the XV. century, Shia did not have a significant proportion of population in these regions. Finally, the Safavids State, which was formed in the lead of Shah Ismail, had an important effect

* This paper has been prepared by a 2219 Project Support by TUBITAK.

^a Prof., Erciyes University Theology Faculty, akoglu@erciyes.edu.tr

on the development of Shiite thought in Iraq. As a matter of fact, the Safavids transformed Shiism into politics of the state and starting to use it as an ideological instrument of expansionist policies, in the process the spread of Shiism prepared the ground in the Iraqi geography.

Shah Ismail was the first sultan to turn from Safavids to Iraq. After this orientation he gave instructions to the Shiite imam and the leading ones in Baghdad and surrounding areas to repair of the tombs. In addition, he tried to solve the water problem in these regions and also did activities to make life easier for the people in the region. By providing various financial supports, by encouraging the Shiites to move to the region he has made the migration to Iraq attractive. In fact, among the Shiites, the tombs of a significant part of the imams are in Iraqi cities called atebât that Iraq attractive for Shi'i communities. The incentive of the Safavid state, the sensitivity of the Shiite beliefs about the imams, and the instigation of the Safavid administrators to visit and migrate to Iraq after the Shah Ismail increased the appeal of Iraq. As a result of the diversification of these incentives with popular imagination, a series of live conception among the Shiite communities in the tombs of imams, they began to spread their perceptions and understandings as if they could ask for help and try to gain their special position on Allah's side. Briefly, in the process starting with Shah Ismail, Iraq was perceived as Iran's qibla among some Shiite groups. This, in turn, increased the attractiveness of Iraq within the Shiite population, and accelerated regional migration. Undoubtedly, migrations to Iraq contributed to the strengthening of the theoretical and belief base on Shiite ground in region. Moreover, the orientation of the merchant class to the region laid the foundation for an economic power to emerge among the Shiite masses.

It appears that the political support of the Sasanid State, the faith and the theoretical contribution of the jurisdiction, as well as the economic influences of the traders constituted the Shiite sub-structure of Iraq's geography in the process.

Visits and migrations from Iran to Iraq can be classified into four categories. The first of these is for visits and short-term ones, the second one those who intend to settle for a long time, undoubtedly, some of them think nearing the end of their lives, they had the desire to be buried near the imams' grave in this area where they respect. Third, those who settled in Iraq for business and finally it can be explained as settlement by coming to the region in person as Shiite scholars for various reasons. All these immigration types have laid the groundwork for a social immigration to come to fruition by making Shiite

strong in Iraq.

The other administrations, which came to power after the Safavids, maintained the Shiite policies that started with the Safavids, either officially or unofficially. As a matter of fact, it is known that in the second half of the nineteenth century Shiite population in Baghdad reached two-thirds of the general population. In 1919 and 1932, Iraq's estimated overall Shiite population rose to 53-56% as a result of the proclamation of the constitutional legacy in the Ottoman Empire and the withdrawal of the Ottomans from the region. It is estimated that this ratio is 60-65% in the world we are in. In this context we can say that the change of religious color of a society in a short time does not seem to be possible in nature of the social transformation. As a matter of fact, the systematic Shiite of Iraq continues its adventure on the basis of their emergence with the beginning of the Safavid period.

Keywords: The History of Islamic Sects, Shia, Safawids, Iraq, Iran.

